

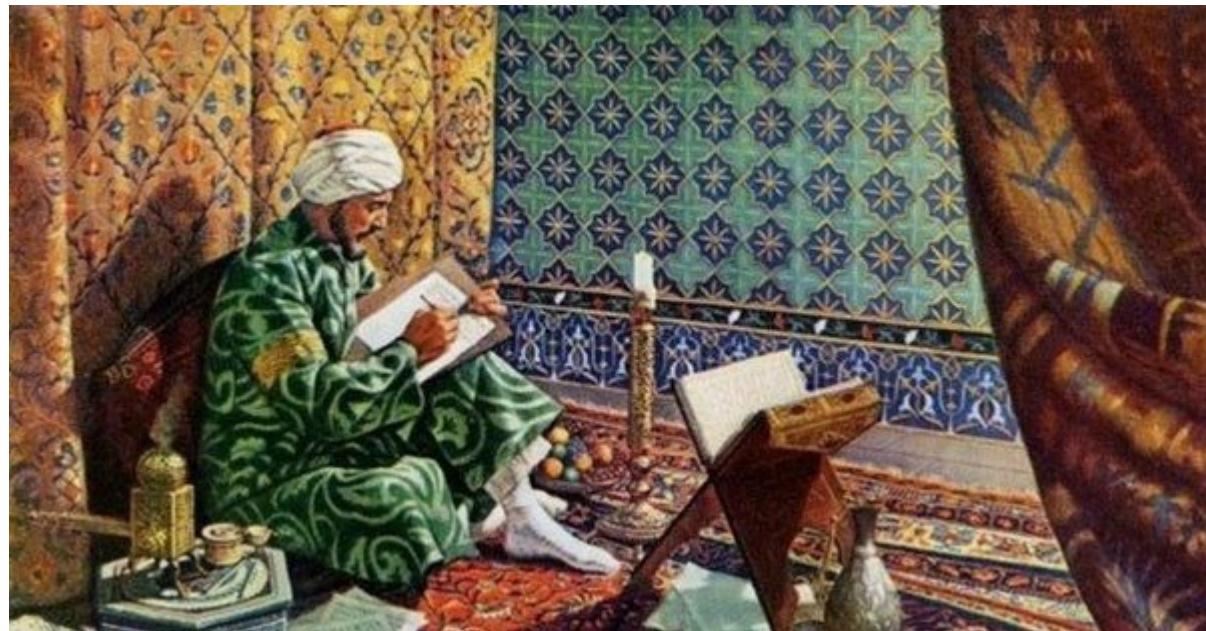
Seljuk-türkmen döwletinde ylym-bilime berlen ähmiýet

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Seljuk-türkmen döwletinde ylym-bilime berlen ähmiýet

SELJUK-TÜRKMEN DÖWLETINDE YLYM-BILIME BERLEN ÄHMIÝET

Seljuk türkmen hökümdarlary öz syýasy we harby işleri bilen bir hatarda, ülkede ylym-bilimiň ösmegine, ýaýbaňlanmagyna hem uly üns beripdirler. Bu barada Togrul begiň «Özüme bir köşk saldyryp, ýanynda-da bir mesjit gurdurmasam, Alladan utanaryn» diýen meşhur sözi taryh sahypalaryna geçipdir. (Mälîm bolşy ýaly, orta asyrlarda mesjitler diňe bir ybadat ýeri bolman, tälim-terbiye ýeri bolup hem hyzmat edipdir.) Seljuk sultanlary öz ülkeleriniň çäklerindäki alymlara, bilimdarlara olary dinlerine, milletlerine görä tapawutlandyrmadan, ýokary hormat goýupdyrlar, hemaýat edip, goldapdyrlar. Seljuk türkmenleriniň döwründe edebiýat, lukmançylyk, pelsepe, şeýle hem hukuk, tefsir, hadys we kelam ýaly ylymlar aýratyn rowaçlyk gazanypdyr. Ylymyň bu ugurlary boýunça döwrünüň meşhur alymlary ýetişipdir. Fahrüddin Gürgany, Enweri, Nyzamy ýaly ençeme edebiýatçı-şahyrlar seljuk köşgünde hut Soltanyň hemaýatynda bolupdyr.

Mälik şanyň görkezmesi bilen 1075-nji ýylda gurlan

obserwatoriýada Omar Haýýam, Meýmun ibn Nejip ýaly alymlar işläp, Soltan Mälik şanyň «Jelalüd-dewle lakamy» bilen baglanyşyklykda «Jelaly» diýlip atlandyrylyan senenamany (kalendar) düzüpdirler. Bu döwrüň lukmançylyk ylmy bilen meşgullanan alymlarynyň hatarynda, Soltan Sanjaryň baş tebibi Bahaweddin Muhammet ibn Mahmydy görkezmek bolar. Seljuk türkmen döwletinde ylym-bilimiň ýokary derejä ýetmeginde, Soltan Alp Arslanyň döwründe gurlup başlanan Nyzamyé medreseleriniň orny uludyr. Seljuk türkmen döwletiniň wezirlerinden Nyzamylmulküň maslahaty bilen gurlandygy üçin «Nyzamyé» ady bilen meşhurlyk gazanan bu medreseler Nişapur, Bagdat, Merw, Amul, Balh, Mosul, Reý, Hyrat ýaly ülkäniň dürlı welaýatlarynda bina edilýär.

Öz döwürdeş medreselerinden geçilýän dersleriň görnüşleri boýunça düýpgöter tapawutlanan Nyzamyé medreseleri talyplary gündelik nahar, ýatak jaýy we oku esbaplary bilen üpjün etmek bilen soňraky ýokary oku mekdepleri üçin-de nusga bolupdyr. Mundan başga-da, Nyzamyé medreseleriniň gurluşygynda ulanylan binagärlik aýratynlyklary köpleriň ünsüni özüne çekip bilipdir: ululyk, beýiklik we owadanlyk taýdan hiç bir medrese Nyzamyé medreselerine taý gelip bilmändir.

Nyzamyýeleriň gurluş meýilnamasy düzülende oku we terbiýecilik işiniň netijeli bolmagy üçin ähli zerur şertler göz öňünde tutulypdyr. Medresede ders geçilýän otaglar, ýörite nutuk zaly, juma namazy kylynýan we halka wagyz berilýän mesjit, şeýle hem ambar, hammam we naharhana bolupdyr.

Nyzamyé müderrisleri (medresede ders berýän mugallym-professor) dine bir talyplara ders bermek bilen çäklenmän, ylym-bilim we tejribelerinden halk köpçüliginiň hem peýdalananmagy üçin şert döredipdirler. Mysal üçin, nişapurly Nyzamyé müderrislerinden Jüweýni medresede talyplara ders bermekden başga-da halkyň we döwlet ýolbaşçylarynyň gatnaşmagynda ýörite ylmy mejlisleri gurapdyr. Şunlukda medreseler yokary oku mekdepleri bolmak bilen bir wagtyň özünde, geçirilýän wagyz-nesihat işleri arkaly halkyň arasynda bölünüşige sebäp bolup biljek zyýanly pikirleriň öňüni alyp, agzybirligi pugtalandyrmakda, halkyň aň derejesini ýokarlandyrmakda hem möhüm hyzmaty ýerine ýetiripdir diýip arkaýyn aýtsa bolar.

Nyzamyé medreselerinde, döwrüniň bilim ulgamynda ýene bir täzelik hökmünde, her ders şol ugurda özüniň ussatlygy, bilim

derejesiniň ýokarylygy bilen tapawutlanýan mugallymlaryna berdirilipdir.

Nyzamyé medreseleriniň ählisinde uly göwrümlı kitaphana bolup, kitaphana işgärleri dürli yerlere gidip, golýazmalary göçürip getirmek arkaly kitaphanany yzygiderli baýlaşdyrypdyrlar. Mundan başga-da döwlet ýolbaşçylary, alymlar hem bu kitaphanalara köp mukdarda kitap sowgat edipdirler.

Seljuk türkmenleri ylym-bilim öwrenmekligiň bökdençsiz dowam etmegi üçin, medreselere ýokary girdejili gazonalar (haýr-sahawat maksady bilen, girdejisi medreseleriň haýryna geçirilen emlákler, dükanlar, ýerler we ş.m.) bagış edipdirler.

Şunlukda, hemişelik girdejisi bolan medreseler ykdysady kuwwatlylyga eýe bolupdyrlar. Müderrisler alýan ýokary iş haklary bilen güzeran dolandyrmak aladasy bolmazdan, ähli üns we güýçlerini öz kärlerine berip bilipdirler. Talyplar ähli zerurlyklary medrese tarapyndan üpjün edilýändigi üçin, hiç hili gaýgy-aladasyz okuwlaryny dowam etdiripdirler. Şu nukdaynazardan, Nyzamyé medreseleri diñe bir öz döwri üçin däl, häzirkizaman ýokary okuw mekdepleri üçin-de görelde alarlykdyr.

Nyzamyé medreseleriniň okuw usulyýetiniň ýene bir aýratynlygy, talyplara islän mugallymyndan – müderrisinden ders almak mümkünçiliginiň döredilendigidir.

Meşhur müderrisleriň derslerine talyplar bilen bir hatarda bilimini artdyrmak we gözýetimini giňeltmek isleýän wezirler, emirler, din alymlary gatnaşypdyr.

Nyzamyé medreseleriniň maddy-ykdysady mümkünçilikleri, şeýle hem bu ýerdäki mugallymlaryň-müderrisleriň ylym dünýäsindäki şöhraty sebäpli Yemen, Müsür, Azerbaýjan, Andalus ýaly yslam dünýasınıň dürli künjeklerinden talyplar gelip, bu medreselerde bilim alypdyrlar.

Nyzamyé medreselerinde esasan Kur'an we Kur'an ylymlary, hadys, arap dili, edebiyat, taryh, geografiá, saz sungaty, hat-ýazuw sungaty, pelsepe, mantyk, hasap ylmy, astronomiá ýaly dersler okadylyp, bu yerlerde döwlet üçin zerur bolan hukuk, din, ykdysadyýet we döwlet dolandyrylyşy ýaly ugurlar boýunça kämil hünärmenler ýetişdirilipdir.

Seljuk türkmen döwletiniň kuwwatlanmagynda we uzak ýyllaryň dowamında öz barlygyny dowam etdirmeginde Nyzamyé

medreselerini ýokary üstünlik bilen tamamlan hünärmenleriň
hyzmaty örän uly bolupdyr.

Zaman RAHMATULLAÝEW. Taryhy makalalar